

SCHOLEN DIE NAAR DE STERREN REIKEN

Leesexemplaar

Carl Snoecx

Scholen die naar de sterren reiken

Begintermen voor katholiek onderwijs

P E L C K M A N S

© 2022, Carl Snoecx en Pelckmans Uitgevers nv
pelckmans.be
Brasschaatsteenweg 308, 2920 Kalmthout, België

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, op welke wijze ook, zonder de uitdrukkelijke voorafgaande en schriftelijke toestemming van de uitgever, behalve in geval van wettelijke uitzondering. Informatie over kopieerrechten en de wetgeving met betrekking tot de reproductie vindt u op www.reprobel.be.

All rights reserved. No part of this book may be reproduced, stored or made public by any means whatsoever, whether electronic or mechanical, without prior permission in writing from the publisher.

Omslagontwerp: Studio Pelckmans Uitgevers
Zetwerk: www.intertext.be
Illustraties: p. 70 Wikimedia Commons

D/2022/0055/21
ISBN 978 94 6401 614 7
NUR 840

pelckmans.be

 facebook.com/pelckmans.be
 twitter.com/Pelckmans_be
 instagram.com/pelckmans.be

INHOUD

VOORWOORD	7
DEEL 1. HET VERLIES VAN DE ZIEL	13
1. De ziel van de katholieke school	15
2. Eenheid en verdeeldheid	26
3. Het verlies van de ziel	33
4. De zielloze school	47
DEEL 2. RUIMTEN VOOR DE ZIEL	63
1. De ruimte om te beginnen	65
2. De ruimte om te verschillen	67
3. De ruimte om te veranderen	74
4. De ruimte om te vergeven	82
5. De ruimte om te leren	87
6. De ruimte om in dialoog te gaan	96
DEEL 3. BEZIELEND ONDERWIJS	103
1. De school van de ziel	105
2. Bezielende scholen	111
3. Bezielende leraren	137
4. De leerling op excursie	171
DEEL 4. SCHOLEN DIE NAAR DE STERREN REIKEN	183
1. Een open toekomst	185
2. Weerstand bieden	187
3. Naar de sterren reiken	190
NAWOORD	197

*En Hij leidde hem naar buiten en zei:
'Kijk naar de bemel en tel de sterren, als ge kunt.'*

*En Hij verzekerde hem:
'Zo talrijk wordt uw nageslacht.'*

GENESIS 15, 5

*Het is onze roeping om naar de sterren te reiken
om telkens opnieuw uit te vinden
en op die manier iets nieuws en waardevols
tot stand te brengen.*

FRIEDRICH NIETZSCHE

*Voor Rik Umans (1960-2013),
leraren, leerlingen en scholen die naar de sterren reiken.*

VOORWOORD

Bezielde vrijheid

Veel heb ik te danken aan de scholen die ik leerde kennen. Ze waren vrije en inspirerende plaatsen. Katholiek Onderwijs Vlaanderen, de plek waar ik de laatste vijftien jaren werkte, schonk mij een breder perspectief op de onderwijswereld. Ik had het voorrecht betrokken te zijn bij dossiers die het onderwijs in Vlaanderen de laatste twee decennia veranderden. Ik kreeg de kans om mij diepgaand bezig te houden met de fundamenten van onderwijs. Een onderwerp dat mij al die tijd bezighield was de vrijheid van onderwijs en de betekenis daarvan voor onze tijd. Die vrijheid leek mij van belang om de Bijbelse droom van een nieuwe, rechtvaardige en duurzame wereld waar te maken. Bezieling leek mij de humus, de vruchtbare grond waarin scholen, leraren en leerlingen kunnen groeien.

Onvrijheid

Vrijheid betekent dat een school de vorming van haar leerlingen niet ondergeschikt maakt aan de belangen van anderen. Het tegengestelde lijkt in onze maatschappij het geval te zijn. De school die vorming in se als waardevol beschouwt lijkt niet meer van deze tijd. Het onderwijs staat van kleuterschool tot universiteit in dienst van iets wat zich buiten de school afspeelt. Het staat in dienst van de doorstroming naar een ander onderwijsniveau, in dienst van wat nuttig is voor toekomstig economisch en maatschappelijk functioneren of wat nuttig is voor de arbeidsmarkt.

Veel scholen zijn dan ook in wezen geen vrije scholen meer. Het zijn productie-eenheden geworden. Ze behandelen leerlingen en

studenten als klanten en consumenten. Hun klanten doorlopen kostenefficiënt tot kleine porties verpakte eenheden van kennis en competenties. Om hun effectiviteit te bewijzen, leggen ze de nadruk op meetbaarheid en op korte termijn te behalen resultaten. In dezelfde lijn ligt het accent op kwaliteitscontrole, transparantie en gelijke behandeling van ongelijke leerlingen. Dat alles staat op gespannen voet met het vertrouwen in vrije en verantwoordelijke, bezielende scholen.

Ongerstheid

In de vier decennia waarin ik in het onderwijs gewerkt heb, merkte ik dat scholen, leraren en leerlingen steeds minder vrij werden. Op fora waar ik de kans kreeg, trachtte ik een lans te breken voor bezielde en bezielende scholen, leraren en leerlingen. Met mijn kritiek op de onvrijheid binnen het huidige onderwijs stond ik niet alleen. Leraren en directeurs betuigden dikwijls hun instemming. De analyse was ook niet nieuw. Vele anderen hadden die al beter en scherper gemaakt.

Toch bleek die bezorgdheid nauwelijks een duurzaam effect te hebben. In de huidige onderwijspraktijk is werkelijke vrijheid zo goed als verdwenen. Het grootste deel van de tijd zijn leraren en directeurs bezig met zich te conformeren aan eisen van anderen. Ze proberen 'in orde' te zijn. Die orde is een orde die hen extern wordt opgelegd en die ze zelf geïnterioriseerd hebben en daarom ook belangrijk zijn gaan vinden. Voortdurend verantwoordden ze zich en proberen ze tegemoet te komen aan vermeende opdrachten die als een tsunami de school overspoelen.

Die malaise van de vrijheid maakt mij ongerust. Dit boek is ontstaan vanuit die onrust en wrevel. Een sprekend voorbeeld van die malaise is voor mij de eindtermensaga in het Vlaamse onderwijs. Geen mens die de nieuwe eindtermen gelezen heeft, begrijpt hoe een leerling ze op een zinnige manier zou kunnen realiseren. Ze leggen scholen en leraren een stringent keurslijf op. Ze hanteren daarenboven een jargon dat niemand begrijpt. Het enige wat scholen en leraren rest, is zich conformeren aan een absurde schijnrealiteit door te doen alsof. De kleren van de keizer oogden nooit zo mooi.

Nochtans wil ik in dit boek geen klaagzang aanheffen noch een negatieve boodschap uitdragen. Integendeel. Het eerste deel van het boek gaat weliswaar over het verlies van vrijheid en bezieling. Het is bedoeld als inleidende historische situering van de problematiek. In de andere delen van het boek ligt de nadruk op de bezieling van katholieke scholen, leraren en leerlingen. Mijn fundamenteel geloof in de scheppingskracht en verbeelding van scholen is meer dan ooit onaangetast. Vele voorbeelden in het boek illustreren de kracht van bezielde onderwijs. Ik ben ervan overtuigd dat katholieke scholen de peripetieën van deze tijd met verve zullen doorstaan. Ze zullen zich vernieuwen en andere wegen zoeken. De kracht van de Bijbelse inspiratie, van de levende traditie, de overvloed aan voorbeelden van bezieling en innovatie vormen beelden van scholen die naar de sterren reiken.

Eclectische aanpak

Het boek vertolkt mijn persoonlijke visie, gebaseerd op eigen ervaringen, ideeën, intellectuele context en geloof. Mijn visie is niet de visie van Katholiek Onderwijs Vlaanderen, al hoop ik vanzelfsprekend dat er grote overeenkomsten tussen beide zijn. Ik heb mijn mening scherp en vrijmoedig verwoord, maar ik relativiseer ze ook. Het is een mening onder de vele. Mijn kijk en kennis op de complexe onderwijswereld is beperkt en op vele gebieden ontoereikend. Over vrijwel elk standpunt dat ik inneem valt te discussiëren. Een gesprek en debat op gang brengen is voor mij belangrijker dan een bepaalde visie als de waarheid debiteren.

De aanpak van het boek is eclectisch en verbonden met mijn persoonlijke geschiedenis. Opgeleid als bijbelwetenschapper en filosoof, ontwikkelde ik gaandeweg een brede culturele interesse. Ik liet mij inspireren door auteurs van vroeger en nu, uit verschillende vakgebieden, ook uit verschillende artistieke domeinen. Een gedachte van een filosoof kan aansluiten bij een getuigenis van een leraar die op zijn beurt versterkt wordt door een tekst uit de Bijbel, een schilderij, een roman of een politieserie. Associatieve reeksen van ideeën en beelden uit verschillende gebieden versterken elkaar. Mijn belangrijkste kennisbronnen waren zonder twijfel de vele ge-

sprekken met leraren en directeurs. Zij zijn de werkelijke auteurs van dit boek.

Het kennisgebied waar ik mij de laatste tien jaar in verdiepte, is dat van de fundamentele pedagogiek. Als niet-pedagoog verwonderde het mij dat die pedagogiek in het onderwijs zo goed als verdwenen lijkt. Beleidsmakers en onderwijsexperten doen weliswaar frequent beroep op resultaten van onderwijskundig onderzoek, maar dat gaat voornamelijk over het instrumentele van het onderwijsgebeuren. Men is vooral geïnteresseerd in wat er in onderwijs werkt en hoe het werkt. Onderzoek over menselijke gedachten en handelingen speelt zich echter niet af in een pedagogisch vacuüm. De vooronderstellingen die aan de basis liggen van het functionele denken worden zelden bevestigd. In dit boek gaat het precies over die onderliggende vragen, de mens- en maatschappijvisie, de visie op opvoeding en vorming, op religie en levensbeschouwing.

Voorbeelden van die vragen zijn: wat betrachten wij op langere termijn met opvoeding en onderwijs? Wat bedoelen we als wij in de school kinderen als personen vormen? Wat betekent het 'ten gronde' om jonge mensen vrij te maken en te laten? Welke scholen en leraren hebben we hiervoor nodig? Hebben katholieke scholen hier nog een rol in te spelen?

Opbouw van het boek: vier delen

Het boek bestaat uit vier delen die thematisch met elkaar verbonden zijn, maar die je ook als afzonderlijk essay kan lezen. Het woord essay mag je hier letterlijk nemen. Een essay is een poging, een aanzet en een zoektocht. Die zoektocht kan je zelf verderzetten.

Ik probeer vanuit vier verschillende invalshoeken naar de vrijheid en de ziel van de katholieke school te kijken. Het eerste deel is een historische analyse van het verlies van de vrijheid van de school. Ik tracht aan te tonen hoe in de laatste decennia die vrijheid verdween en waarom dat het geval is. Het tweede deel is meer theoretisch-filosofisch van aard. Het is een zoektocht naar Bijbelse, filosofische, theologische en pedagogische ruimten om over vrijheid en bezieling in de school te spreken. Dit essay is sterk gekleurd door mijn eigen filosofische en religieuze overtuigingen. Het derde deel

beschrijft de bezieling binnen onderwijs in al zijn breedheid. Scholen, leraren en leerlingen tonen op heel veel manieren aan hoe zij het verschil maakten en maken.

Het vierde deel is een oproep aan katholieke en andere scholen om weerstand te bieden aan de waanzin van de tijd en om naar de sterren te reiken. Ze kunnen dat doen aan de hand van een aantal begintermen die ik voorstel.

Dank

Mijn dank gaat naar de collega's en zielsverwanten die vele jaren mijn gedachten in kromme en rechte banen leidden en mij hielpen om ze te verwoorden. Het zijn er te veel om te vermelden. Bijzondere dank aan hen die een bijdrage leverden aan dit boek en mij de kans gaven eraan te werken: Alain, Bob, Cindy, Dirk, Dominiek, Els, Greet, Hanna, Henk, Inge, Ilse, Jean- Paul, Joke, Kristel, Leen, Lieven, Loes, Melissa, Mieke, Peter, Ria, Rik en Roger.

DEEL 1

HET VERLIES
VAN DE ZIEL

HOOFDSTUK 1

De ziel van de katholieke school

‘**H**eeft de katholieke school in deze tijd nog bestaansrecht?’, vraagt iemand mij af en toe. Ik vraag dan meestal: ‘Welke concrete katholieke school zou je willen afschaffen?’ Het gesprek dreigt dan te stikken. Mijn antwoord is nochtans geen boutade. De katholieke school is een abstractie, ze bestaat niet en heeft nooit bestaan. Er zijn wel honderden katholieke scholen die erg van elkaar verschillen. Ze verschillen van elkaar omdat ze vrije scholen zijn. Die vrijheid maakt hen uniek én brengt hen ook samen. Ze delen een gemeenschappelijke zorg en een gemeenschappelijke passie. Over die vrijheid, over die zorg en die passie gaat ons verhaal.

Al in de achttiende eeuw waarschuwde een jezuïet de katholieke scholen in een schotschrift: *‘Als onze kinderen onderworpen worden aan hetzelfde onderwijs, dezelfde morele en fysieke principes, dezelfde manier om zich te gedragen, te praten, te schrijven, te denken, zal dat op termijn een generatie opleveren die werktuigelijk alles zal overnemen en uitvoeren wat de overheid wil.’* Een haast identieke zorg hoor je in allerlei toonaarden doorheen de geschiedenis van het katholiek onderwijs. Zo formuleerden de besturen van de katholieke scholen in 2021 een gelijkaardige kritiek op de eindtermen die de overheid oplegde. De boodschap bleef door de eeuwen heen dezelfde: katholiek onderwijs is vrij onderwijs, waar leraren en leerlingen vrijmoedig onderwijzen en leren.

1. Het verlangen naar vrijheid voor 1830

We beginnen ons verhaal in de tijd van Jozef II, keizer van Oostenrijk en van de Zuidelijke Nederlanden (1741-1790). De devote keizer was een fervent katholiek. Tegelijkertijd wilde Jozef als verlichte soeverein controle verwerven over de plaatselijke kerk. De uitbouw van een door de staat gestuurd onderwijssysteem was dan ook een kolfje naar zijn hand. Het quasi onderwijsmonopolie van de Kerk verdween.

Katholieke scholen en geestelijken reageerden fel. Het ging hen niet om een louter institutionele kwestie, 'de ziel van het kind' kwam in het gedrang. Om te vermijden dat generaties jongeren door de staat geprogrammeerde burgers zouden worden, wilden ze vechten voor een vrij onderwijs. De katholieke strijd om vrijheid, die begon tijdens het Oostenrijks bewind, zou nooit eindigen.

Na de Oostenrijkse tijd werden de Zuidelijke Nederlanden bezet door de Fransen (1794-1815). De ideologie van de revolutionairen kon het vertrouwen van de katholieken in de staat niet herstellen. Door het concordaat dat de Franse Keizer Napoleon met de Kerk sloot, herwon deze laatste een deel van haar vroegere impact, maar ze slaagde er nooit meer in om haar vroegere dominante positie te herstellen.

De grote clash tussen het katholiek onderwijs en de overheid kwam er in de periode van het Nederlandse bestuur (1815-1830). Vanaf 1825 nam de kritiek op het onderwijsbeleid van koning Willem I zienderogen toe. Het burgerlijke beschavingsoffensief van de Nederlandse vorst leidde tot de oprichting van athenea, staatsinstellingen voor middelbaar onderwijs. Ook de katholieke scholen werden onderworpen aan staatstoezicht. Katholieken kwamen in het geweer en reageerden vlijmscherp. 'Beter geen onderwijs dan Hollands onderwijs', klonk het. Kleinseminaries en een aantal andere vrije katholieke scholen sloten de schoolpoorten.

Willem was nochtans niet antikatholiek. Als modern en verlicht staatshoofd was hij er wel van overtuigd dat onderwijs niet 'geloofsverdelend' mocht zijn. Onderwijs was niet protestants en niet katholiek, maar algemeen christelijk en human. Exponent van die onderwijspolitiek was de oprichting van het Filosofisch College in Leuven. Het college had tot doel om toekomstige katholieke geestelijken een

neutrale filosofische vorming te geven voor hun intrede in de priesteropleidingen. Willem wilde aan de problematische kwaliteit van de vorming van katholieke geestelijken een kwaliteitsinjectie toedienen en alle toekomstige priesters gelijkgericht opleiden. Vanzelfsprekend was dat voor hem ook een gedroomde manier om de principes van de Verlichting en de Nederlandse staat te verspreiden bij de invloedrijke Vlaamse geestelijkheid.

Precies die christelijke onderwijsvisie bleek een doorn in het oog van de Belgische katholieken. Zij verafschuwden het staats karakter ervan. De hervormingen van Willem stoelden voor hen op een eigentijdse, rationeel-verlichte manier van denken. Het vanuit Holland gestuurde onderwijs verspreidde onder het mom van neutraliteit de verfoeide burgerlijke en rationele principes van de Verlichting. Een verbolgen Vlaamse student schreef een brief aan zijn vader: *‘Iedereen is getroffen geweest door de devotie van onze nieuwe leraren en regenten. Deze heren volgen allemaal hetzelfde ceremonieel als de anderen. Zij bidden met gekruiste armen en zonder gebedenboek als vrijmetselaars, betgeen onvoorstelbaar veel kwaad gedaan heeft in de openbare mening...’*

De student had een fijne neus voor wat er leefde in de publieke opinie. Al snel verschenen anti-Nederlandse, scherpe, anonieme strijdschriften die de onderwijspolitiek van Willem aan de kaak stelden. Willem zag zijn vergissing in en probeerde die in 1829 door middel van een nieuwe wet recht te zetten. Maar het was te laat. Kort daarna brak de revolutie uit.

2. Vrijheid van onderwijs

De voorgeschiedenis van de Belgische revolutie verklaart de nadruk die er in de grondwet van 7 februari 1831 op vrijheid van onderwijs lag: ‘Het onderwijs is vrij. Iedere preventieve maatregel is verboden. Enkel de bestraffing van de misdrijven wordt per wet geregeld.’ Niet enkel de vrijheid van oprichting, maar ook de vrijheid van inrichting en de vrijheid van richting werden een fundamenteel recht voor alle scholen. De vrijheid van oprichting wil zeggen dat iedereen een school kan oprichten, de vrijheid van inrichting dat je die school vrij kan organiseren, de vrijheid van richting dat je de visie op onderwijs en de inhoud van je curriculum zelf kan bepalen.

Niet de overheid of een andere externe instantie bepaalt in België het waarom of het wat van onderwijs, de vrije school doet dat zelf. Vanzelfsprekend is die vrijheid nooit absoluut. Ze is in een democratie gebonden aan basisregels en afspraken. Maar visie over en inhoud van onderwijs konden voortaan erg verschillen. Colleges en athenea streefden op een eigen manier naar geestelijke verheffing en intellectuele vorming van leerlingen. De inhoud van onderwijs was er in essentie ondergeschikt aan hun ideologische keuze. Scholen stonden voor een ideologie en die toonde zich in inhoudelijke verschillen.

Toch bleef het spook van Willem bij de katholieke scholen onder nieuwe gedaanten opduiken. De relatie tussen de Belgische Staat en school werd al gauw een twistpunt tussen katholieken en liberalen. Katholieken waren allergisch voor elke vorm van centrale sturing in het onderwijs. Hun scholen waren ontstaan uit de noden van een parochie, een bisdom, een congregatie. Het katholiek onderwijs leek dan ook meer dan het staatsonderwijs op een organisch gegroeide veelkleurige lappendeken. De eenheid ervan werd in theorie bewaakt door de Kerk, de paus in Rome en de universele Katholieke leer. In de praktijk kleurden plaatselijke behoeften en belangen het onderwijs. De vrees dat de Staat hun lappendeken zou omvormen tot een monochroom pedagogisch schilderij bracht katholieke scholen voortdurend in het geweer tegen de oude gemeenschappelijke vijand. Doorheen twee schoolstrijden vochten ze voor hun particulier en vrij onderwijs tegen wat zij zagen als de dreiging van bloedeloze uniformiteit.

Tijdens de eerste schoolstrijd (1879-1884) was de centrale vraag of, naast het vrij initiatief, ook de overheid een volwaardig recht had in onderwijs te voorzien, dat dan neutraal moest zijn. De tweede schoolstrijd (1950-1958) draaide rond de vragen of de overheid ook levensbeschouwelijk onderwijs diende te subsidiëren en of de overheid moest voorzien in een eigen publiek onderwijs, toegankelijk en kosteloos voor iedereen.

Na twee schoolstrijden werd de zogeheten 'schoolkwestie' uiteindelijk beslecht in 1958. De leiders van de toenmalige nationale partijen – katholieken, liberalen en socialisten – kwamen onder leiding van eerste minister Gaston Eyskens tot een compromis om de schoolstrijd te beëindigen.

3. De conservatieve grondstroom

De katholieke scholen voeren op een stroom die ontsprong uit een gemeenschappelijke bron. Wat alle katholieke scholen vanaf de achttiende tot diep in de twintigste eeuw wilden, was van jonge mensen goede katholieken maken. Vaak drukten zij die bedoeling uit in offensieve en militair aandoende bewoordingen. Onderwijs was dan ook tot op grote hoogte discipline en disciplineren. Vorming betekende de geesten van jonge mensen veroveren zodat ze strijdbaar zouden worden voor de goede zaak. Katholiek zijn betekende vechten voor Kerk en traditie. De katholieke school was behoeder van een onbetwistbare en universele waarheid en die waarheidsclaim berustte op een absolute bovennatuurlijk gegronde zekerheid.

Om de triomf van God en Kerk te realiseren, nam het katholiek onderwijs vaak een defensieve houding aan tegenover de omringende maatschappij. Katholieke pedagogen zetten zich af tegen het opkomende natuurwetenschappelijke denken en sloten zich in de eerste helft van de twintigste eeuw aan bij de geesteswetenschappelijke anti-moderne beweging. Voor een katholieke leraar uit die tijd bestond er geen neutrale wetenschap. Neutraliteit was een uitvinding van vrijzinnigen en verborg antigodsdienstige bedoelingen. De ware opvoeding vond zijn fundament in geloof en religieuze praktijk. De normen van de katholieke school vielen nooit samen met de burgerlijke wetten. Integendeel, de katholieke opvoeding bood een houvast tegen stromingen vanuit de samenleving. Met instemming citeerden de katholieke pedagogen Chesterton die meende dat de Kerk 'de enige instelling was die de mens kon verlossen uit de ontorende slavernij van kind van zijn tijd te zijn.' Dikwijls heerste er in katholieke scholen een onversneden conservatieve, maatschappijkritische visie op de wereld. De katholieke school was een lichtend baken in een wereld vol gevaren.

4. De school als gemeenschap

Dat conservatieve uitgangspunt stond niet op zichzelf maar diende een hoger doel. In de taal van die tijd heette het dat een school een levensgemeenschap van geestesgoederen van bovennatuurlijke oor-

sprong beoogde. *‘De voorzorgende, vormende en leidende inwerking van volwassen mensen op de ontwikkeling van onvolwassenen met de bedoeling om hen deelgenoten te maken in de geestesgoederen waarin een levensgemeenschap geworteld is’*, zo omschreef de in het interbellum toonaangevende katholieke pedagoog Frans De Hovre (1884-1956) de missie van de katholieke school.

Waar het de katholieke school dus niet om ging – of toch zeker niet in eerste instantie – was de vorming van afzonderlijke individuen met eigen talenten en toekomstmogelijkheden. De individuele vervolmaking was niet onbelangrijk maar eerder een bijproduct van het onderwijs. Wat de katholieke school nog minder beoogde is wat wij nu burgerschapsvorming zouden noemen. Dikwijls schermde ze het kind eerder af van de maatschappij dan dat ze het erin introduceerde. Internaten en pensionaten waren daartoe nog beter geschikt dan gewone scholen waar jongeren elke dag met invloeden van buitenaf werden geconfronteerd.

In de katholieke school werd de scholier ondergedompeld in het katholieke leven. De school was een geheiligde plaats, afgescheiden van de rest van de maatschappij, met eigen wetten, waarden en een eigen spirit. Ze was veel meer dan een toevallige verzameling van leerlingen en leraren een levensgemeenschap, onderworpen aan een sacrale plicht. De katholieke school stond voor het van generatie tot generatie bewaren en verspreiden van het kostbare katholieke erfgoed en geloof. Leraren maakten leerlingen deelgenoot aan een schat van kennis, wijsheid en waarheid.

Scholen maakten daarom geen onderscheid tussen intellectuele en religieuze vorming. Priesters werden belast met allerlei vakken, niet zozeer omwille van hun expertise maar vooral omwille van hun morele gezag. Profane en godsdienstige vorming waren overal verstrengeld. Tussen opvoeding en onderwijs was er sowieso maar weinig verschil. Ze waren als water en zeep in het warme bad waarin de leerling werd gewassen. Religieuze rituelen en morele disciplinerende vormen vormden het basso continuo van het schoolleven. Lessen waren ingebed in een overvloed van catechismuslessen, retraites, predicaties, broederschappen en dagelijkse missen.

In die katholieke wereld waarin gezin, jeugdbeweging, parochie en sociaal-culturele organisaties een hecht netwerk vormden, werd